

VIII. ZÁVĚR

Dekrety prezidenta republiky jsou integrální součástí českého (československého) právního řádu. Svou formou i obsahem byly zcela legitimní reakcí na situaci, s kterou liberální a demokratická ústavní listina z roku 1920 nepočítala a ani počítat nemohla. Za daných okolností, kdy bylo řádné fungování československých ústavních orgánů znemožněno německou agresí, představovala dekretální normotvorba v podstatě jediný možný způsob řešení stavu ústavní nouze. Ostatně podobné řešení zvolila i celá řada jiných evropských států, jejichž území bylo obsazeno německou armádou a jejichž liberální ústavy neobsahovaly pro případ ústavní nouze široká zmocnění pro jejich vlády a hlavy států vydávat dekrety či nařízení s mocí zákona. Toto provizorní řešení výkonu zákonodárné a vládní moci akceptovaly nejen vlády všech spojeneckých států, ale i soudy ve Velké Británii, v níž našly exilové vlády v době druhé světové války své útočiště.

Československá věc byla však podstatně zkomplikována tím, že vláda a prezident Česko-Slovenské republiky v březnu 1939 neodešly před německou agresí do exilu. Pokud by tak učinily, byla by situace poměrně přehledná a jasná. Vláda a prezident by byli oprávněni vykonávat na základě ústavního zákona č. 330/1938 Sb. o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů Česko-Slovenské republiky a o mimořádné moci nařizovací, normotvornou činnost i v exilu a po dvou letech by s odůvodněním na stav ústavní nouze byla účinnost tohoto ústavního zákona jimi samými bez větších obtíží prodloužena. Za těchto okolností by vedoucí představitelé zahraniční akce nemuseli svádět urputné boje o mezinárodněprávní uznání exilové vlády a spory o kontinuitu státu a právního řádu by zdaleka nenabraly takových rozměrů.

Akceptace vytvoření Protektorátu Čechy a Morava ze strany prezidenta E. Háchy a vlády Česko-Slovenska měla však přes výše uvedené jeden velmi pozitivní politický moment. Bývalý prezident Československa a profesor University of Chicago Edvard Beneš byl natolik schopným a zkušeným politikem, že mu tato skutečnost nemohla uniknout hned na jaře roku 1939. Právní eliminace druhé republiky a návrat před Mnichov do září roku 1938 se tak staly velmi záhy osou celé zahraniční akce, a to navzdory počátečnímu odporu Velké Británie, Francie i USA a důraznému nesouhlasu exilových zástupců demokratických sudetských Němců a demokratických pravicových slovenských politiků, kteří nehodlali plně rezignovat na některé výdobytky a důsledky

Mnichova a druhé republiky. Benešova teorie právní continuity, jak se tento právně politický program obvykle označuje, byla vytvořena a veřejně oznámena již na jaře roku 1939. Definitivní podobu však získala až v červenci roku 1940, kdy byla obratně propojena s teorií o kontinuitě prezidentské funkce Edvarda Beneše.

Zdůvodnění tohoto programu bylo velmi úderné a zároveň prosté: „Celá naše právní soustava mezinárodně právně i politicky tudíž pokračuje: pro nás právně není mého odchodu z úřadu a vlasti, pro nás právně není rozbití republiky, právně a politicky neexistuje pro nás nic, co provedl násilnický nacismus u nás po 15. březnu 1939... Prohlašuji dále za neexistující a bezprávné všecko to, k čemu byli od září 1938 nezákonně a neústavně přinuceni.“ Přestože Benešovy „právní“ argumenty měly především soukromoprávní, politický a morální rozměr, neváhal jimi apelovat i v oblasti veřejného a mezinárodního práva. A nutno říci, že úspěšně.

V nelehké a mezinárodně nepříznivé situaci se podařilo československé zahraniční akci pod vedením Edvarda Beneše obnovit orgány československého státu, které fakticky prosadily svoji autoritu a byly postupně uznány mezinárodněprávně i uvnitř státu. Založily či obnovily mezinárodní postavení Československa ve válce i po ní. Dekretální činnost prezidenta republiky byla časově omezena na dobu války a krátkého poválečného období do vzniku Prozatímního národního shromáždění. Všechny dekrety prezidenta republiky byly dodatečně schváleny Prozatímním národním shromážděním a staly se zákony, resp. ústavními zákony, které byly postupně buď zrušeny či nahrazeny jinými předpisy, nebo splnily svoji funkci, a tím bylo jejich plnění vyčerpáno (konzumováno). Důsledky těchto dekretů však trvají stejně jako trvají důsledky jiných zákonů z doby dřívější.

Legitimitu a legalitu dekretů lze dovodit nejen z jejich dodatečného schválení Prozatímním národním shromážděním, ale také z mezinárodních smluv, které stvrzují některé důsledky z dekretů vyplývající. Je však nepochybné, že řada ustanovení dekretů prezidenta republiky, které byly oprávněnou reakcí na hrůzy druhé světové války, z dnešního pohledu neobstojí. Rozpor s Listinou základních práv a svobod (popř. s mezinárodními úmluvami o lidských právech a svobodách) je u řady ustanovení klíčových dekretů zjevný. Pokud překročíme meze právního závěru Ústavního soudu České republiky, dle něhož dekrety prezidenta republiky již splnily svůj účel, po dobu více než čtyř desetiletí nezakládají právní vztahy a nemají již nadále konstitutivní charakter, a nelze proto již dnes zkoumat jejich rozpor s ústavním pořádkem, neboť takový postup by postrádal jakoukoli právní funkci, lze plně odkázat na uvozovací

ústavní zákon k Listině základních práv a svobod (č. 23/91 Sb.), dle něhož ta ustanovení zákonů a jiných právních předpisů, která nejsou v souladu s Listinou základních práv a svobod, pozbývají dnem 31. prosince 1991 účinnosti (§ 6 odst. 1). Dotčená ustanovení dekretů prezidenta republiky tedy pozbyla účinnosti k 31. prosinci 1991 a od tohoto dne jsou sice součástí československého (českého) právního řádu, ale není možné podle nich postupovat.

Přestože mezinárodně právní kontinuita státu zůstala zachována a byla respektována většinou významných složek zahraničního i domácího odboje,¹ formální a materiální kontinuita předmnichovského právního řádu byla zásadním způsobem narušena. Národní shromáždění dle ústavní listiny z roku 1920, které jediné mohlo provést formálně právně bezvadnou recepci dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky do právního pořádku předmnichovského Československa, nebylo po válce svoláno. Prozatímní národní shromáždění, které bylo vytvořeno na základě ústavního dekretu prezidenta republiky č. 47/1945 Sb., nemělo s Národním shromážděním mnoho společného. Bylo zvoleno (či spíše jmenováno) na základě zcela jiných právních předpisů, zásad a obecně politických principů, než s jakými počítala ústavní listina z roku 1920. Většinu těchto změn přitom nebylo možné odůvodnit stavem ústavní nouze či jinou objektivní nemožností aplikace právních předpisů a základních zásad, na kterých stál politický a právní systém předmnichovského Československa. Naopak ve většině případů šlo o zásahy, které byly z větší části podmíněny a odůvodněny snahou o realizaci národní, právní, politické, sociální a hospodářské přestavby předmnichovského Československa.

Prozatímní národní shromáždění navíc reprezentovalo podstatně jiný lid, než o kterém mluvila ústavní listina z roku 1920. Českoslovenští Němci, Maďaři a obyvatelé Podkarpatské Rusi, kteří rovněž tvořili lid ve smyslu § 1 ústavní listiny z roku 1920, se v roce 1945 již mezi něj nepočítali. V Prozatímním národním shromáždění navíc neseděli ani zástupci nejsilnější předmnichovské politické strany a dalších menších politických uskupení. Vzhledem ke skutečnosti, že žádné volby do Prozatímního národního shromáždění neproběhly, zůstali jejich voliči nejméně do června 1946 bez jakéhokoliv politického zastoupení. Z výše uvedeného je pak zřejmé, že Prozatímní národní shromáždění reprezentovalo při ratifikaci dekretů prezidenta republiky podstatně méně než 50 % lidu, o němž hovořila ústavní listina z roku 1920 a který tvořil v předválečném Československu československý národ v politickém smyslu.

¹ S výjimkou demokratických zástupců sudetských Němců.

Za těchto okolností bylo sice Prozatímní národní shromáždění oprávněno dodatečně schválit dekrety s tím, že dekrety mají být od samého počátku považovány za zákony a ústavní dekrety za ústavní zákony, nemohlo však provést formálně právně bezvadnou recepci dekretů a ústavních dekretů prezidenta republiky do předmnichovského právního řádu. Mohlo pouze provést či schválit recepci předmnichovského právního řádu do právního řádu založeného na ústavním dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čsl.

Z tohoto pojetí vycházela jak důvodová zpráva, tak osnova ústavního zákona č. 57/1946 Sb., jež vyjímala z ratihabice ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl., tedy ústavní dekret, na jehož základě byly vydány všechny dekrety prezidenta republiky. Tento ústavní dekret tak měl být Prozatímním národním shromážděním nepřímo potvrzen jako právní ohnisko nového československého právního řádu. Prezident Edvard Beneš však dokázal na poslední chvíli přes odlišná stanoviska právních expertů v Prozatímním národním shromáždění a stoupenců normativní právní vědy prosadit, aby bylo do textu návrhu ústavního zákona č. 57/1946 Sb. dodatečně doplněno i schválení ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čsl. Benešova teorie právní kontinuity, jejíž hlavní rysy Beneš načrtl ještě před zahájením druhé světové války, tím měla získat definitivně ústavněprávní zakotvení, a to přesto, že vzhledem k událostem na Slovensku a Podkarpatské Rusi v letech 1944 a 1945 a kombinaci neochoty a nemožnosti svolat Národní shromáždění podle ústavní listiny z roku 1920 se její vnitrostátní právní podstata téměř vyprázdnila a zůstaly jen mezinárodněprávní obrysy.

V době stavu ústavní nouze, kdy větší části původních občanů předmnichovského Československa hrozila fyzická likvidace ze strany nacistického Německa a kdy se obnova Československa v předmnichovských hranicích a záchrana českého a slovenské národa staly hlavními měřítky hodnot československé zahraniční akce, bylo nutné volit i taková řešení, která zcela neodpovídala předmnichovskému právnímu pořádku, k němuž se až na výjimky hlásila celá zahraniční akce. Jedním z těchto nouzových řešení, jež bylo politicky ospravedlnitelné v době válečného stavu s Německem, bylo i tvrzení o neplatnosti Benešovy abdikace. Přestože byla tato teorie částečně použita k naplnění osobních ambicí Edvarda Beneše a odstranění vlivu Benešových politických odpůrců, jejím hlavním cílem vždy bylo posílit kontinuitu československé zahraniční akce s předmnichovským Československem. V tomto ohledu nepochybně sehrála tato teorie velmi pozitivní úlohu jak na okupovaném území, tak postupně (přes počáteční odpor) i v zahraničí.

Odhlédneme-li však při posuzování kontinuity Benešovy prezidentské funkce od převážně politických či národních zájmů a soustředíme se primárně na právní rozměr věci, může tvrzení o neplatnosti Benešovy abdikace s odstupem času obstát jen obtížně a s velkými rozpaky. Základní otázka spojená s problematikou kontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše by již dnes sotva měla znít tak, jak byla v úvodu položena a jak na ní odpovídá usnesení Prozatímního národního shromáždění ze dne 28. října 1945. Z důvodu právní neudržitelnosti teorie o neplatnosti Benešovy abdikace a především pak v zájmu nepředpojaté reflexe národních dějin by podle autora této práce základní otázka spojená s problematikou kontinuity či spíše diskontinuity prezidentské funkce Edvarda Beneše měla již dnes znít: Kdy a na základě jakých právních skutečností se vlastně stal Edvard Beneš podruhé prezidentem Československé republiky?² Autor této práce doufá, že toto pojednání poskytlo na tuto zásadní otázku alespoň částečně přijatelnou odpověď.

Prosazení koncepce mezinárodněprávní kontinuity Československa v jeho předmnichovských hranicích vůči zahraničí bylo zcela nesporně životním úspěchem Edvarda Beneše, kterým se nesmazatelně zapsal již podruhé do historie Československa. Bohužel však šlo o jeho poslední velký úspěch. Špatně zvolená taktika, zdravotní stav, geopolitická realita a pro boj s komunismem velmi nevhodné světonázorové zakotvení mu neumožnily zvítězit i ve třetím a posledním z jeho životních zápasů.

Přestože původním cílem československé zahraniční akce bylo prosadit československý právní řád, uvést jej v dřívější stav před Mnichovem, vrátit se k jeho zdrojům, které byly založeny 28. října 1918, otřáslo nakonec období, se kterým jsou spojeny dekrety prezidenta republiky, podstatným způsobem snad všemi pilíři demokratického systému první republiky. Přestože formální kontinuita československého státu zůstala zachována, pokus o doplnění předmnichovské demokracie demokracií hospodářskou a sociální, jenž se zčásti uskutečnil právě formou dekretů prezidenta republiky, přinesl zásadní proměnu ústavního, sociálního, hospodářského i politického systému první republiky a položil základy novému společenskému, politickému a hospodářskému systému, jenž nebyl schopen klást žádný významný odpor nezadržitelnému geopolitickému směřování poválečného Československa do pevného jádra mocenské sféry Sovětského svazu a umožnil komunistické straně bez větších problémů převzít v únoru 1948 veškerou moc v Československé republice.

² Je jistě zajímavým jevem, že většina autorů, včetně těch, kteří byli citováni v této práci, a jež vycházejí z platnosti Benešovy abdikace, neposkytuje na tuto otázku téměř žádnou odpověď, a to přesto, že většina z nich, stejně jako autor této práce, Beneše bez jakýchkoliv pochybností považuje v době druhé světové války za prezidenta Československé republiky.

Vzhledem k tomu, že jedním z hlavních cílů Benešem navržených reforem bylo tomuto cíli zabránit, nelze je bohužel označit jinak než za neúspěšné. V této souvislosti nelze nezpomenout výrok T. G. Masaryka z jeho abdikčního projevu z prosince 1935, ve kterém poprosil celý československý národ i spoluobčany jiných národností, aby při správě státu pamatovali vždy na to, že „státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily.“

E. Beneš měl již od mládí velmi blízko k politickým a ekonomickým zásadám socialismu. Již ve třicátých letech dospěl k názoru, že stávající parlamentní systém liberální demokracie se přežil a bude nevyhnutelně nahrazen novým systémem s výrazně socialistickými prvky, hlavně v ekonomice. Zklamání z postoje západních velmocí v době Mnichova a při jednáních o uznání prozatímní vlády spojené s vděčností Sovětskému svazu za jeho přístup při uznání exilové vlády a vlastně i v době Mnichova a v březnu 1939 tyto jeho názory ještě podstatně prohloubilo.

Starý neduživý kapitalismus a systém liberální demokracie měl být podle Beneše po válce nejen u nás, ale po celé Evropě nahrazen účinnějším společenským systémem vyššího typu – humanitní demokracií. Pro staré zkorumpované politiky, buržoazii, šlechtu a bezpracný zisk v něm již nemělo být žádné místo. Spontánní tržní síly měly být nahrazeny plánovitým hospodářstvím a státní regulací hospodářského života. Všechny významnější výrobní prostředky měly připadnout státu, neboť jen on byl schopen zajistit jejich řádné využití ve prospěch všech občanů. Rozhodujícími kritérii v ekonomice nového typu neměla být výkonnost a zisk, ale zaměstnanost, spravedlivé ocenění práce a pokroková organizace výrobních vztahů. Především v tomto kontextu je nutno rozumět Benešovým výrokům o tom, že Spojené státy americké jsou po hospodářské stránce nejméně 60 let za Evropou.

Princip kontinuity předmnichovského Československa, který Beneš od jara 1939 hlásal, měl důsledně platit pouze v zahraničně politické oblasti. Ve vnitřních věcech ho sice zpočátku rovněž používal, většinou však pouze jako argument pro odmítnutí požadavků svých ideových odpůrců (Jaksch, Hodža). Beneš byl od počátku války přesvědčen, že ve vnitřních věcech poválečné republiky musí dojít k revoluci, a to jak národní, tak sociální a hospodářské. Nikoli však k revoluci komunistické a k diktatuře proletariátu, těm měla rychle a důkladně provedená sociální revoluce spojená se zásadními hospodářskými reformami naopak zabránit.

Představa izolované národní (vyhlazovací!) revoluce však byla Benešovi cizí. Svých snů a myšlenek ohledně sociální revoluce či radikálních sociálních a hospodářských reforem, které měly být provedeny na sklonku druhé světové války, se

Beneš nikdy nevzdal. Vysněným ideálem bylo propojení nacionální a sociální revoluce v jeden organický celek. Příležitost, která se Československu naskytla, neměla být v žádném případě promarněna. Příští generace by to Benešovi a jeho exilovým druhům nikdy neodpustily. Hlavním motivem nacionální revoluce byl Mnichov. Jeho odčinění se stalo primárním cílem a smyslem Benešova života. Je však nepochybné a tragické zároveň, že Beneš k této osobní pomstě za Mnichov v průběhu války dostal mandát od valné většiny českého národa

V řadě otázek byl tento mandát dokonce širší, než o jaký sám Beneš zpočátku usíloval. Nebyl to Edvard Beneš, kdo od počátku války požadoval paušální transfer sudetských Němců, kdo byl proti jakémukoliv odstoupení části pohraničí Německu či zřízení quasi autonomních německých žup, kdo navrhoval konfiskace bez náhrady, kdo s nedůvěrou hleděl na plány na vytvoření poválečné konfederace s Polskem či důsledně požadoval zákaz agrární strany a zároveň odmítal vytvoření jiné strany, která by reprezentovala český venkov. Český národ, domácí odboj či vedoucí představitelé zahraničního odboje chtěli jít nejen v těchto případech mnohem dál a neváhali s tichým Benešovým souhlasem proměnit nepřiliš humanisticky laděný vnitřní motiv svého vůdce v nereflektovanou touhu celého národa.

Sociální a hospodářská revoluce měla v Benešových představách významné motivy nejméně tři. První byl samozřejmě opět Mnichov. Bohatých Němců bylo v republice podle Beneše příliš mnoho a asimilace či alespoň pacifikace zbytkového německého etnika nebyla bez hospodářského ovládnutí německých oblastí podle Beneše vůbec možná. Proto v jeho prvních „umírněných“ plánech ohledně transferu nikdy nechyběla zmínka o německé buržoazii, která měla být odsunuta narozdíl od ostatních vrstev německého společenství jako celek. „Presumpce viny“ za Hitlera, která se následně uplatnila pro celé německé etnikum, platila paušálně zpočátku jen pro buržoazii a pangermánskou inteligenci. Znalosti E. Beneše a vlastně téměř celé exilové reprezentace o zákonitostech tvorby národního bohatství byly na velmi nízké úrovni, ale i kdyby těmito znalostmi disponovali, byl by příspěvek německé buržoazie k hrubému domácímu produktu předmnichovského Československa tím posledním faktorem, kterým by se při stanovení kritéria pro řešení otázky transferu nechali ovlivnit.

Druhým důvodem bylo Benešovo sociální a politické přesvědčení. O hlubokých sociálních, hospodářských a politických reformách snil Beneš již od konce první světové války a nehodlal znovu přihlížet, jak buržoazie a zkorumpovaní politici opět ukradnou malému českému člověku jeho stát. Beneš se nesnažil zachránit poválečně

Československo před komunistickým nebezpečím z Východu a pevně očekávaným německým revisionismem ze Západu „za cenu“ socialismu, ale „cestou“ socialismu. Naplnění těchto socialistických snů však nebylo důvodem rozhodujícím. Svoji vnitřní politiku totiž Beneš vždy určoval podle mezinárodní konstelace. Primát zahraniční politiky nad domácí byl pro něj věcí zcela samozřejmou, o níž není nutné diskutovat. Pokud by mezinárodní situace socialistickému Československu nepřála, byl by Beneš ochoten se realizace svých socialistických snů prozatím zřeknout. Tak tomu ale naneštěstí nebylo.

Beneš upřímně věřil, že v Sovětském svazu dochází k posunu směrem k demokracii (v politickém smyslu). Tento posun se měl pak po válce ještě výrazněji stupňovat. K posunu směrem k demokracii (v hospodářském a sociálním smyslu) mělo naopak docházet na Západě. Zdůrazňování těchto posunů mělo podle Beneše přispět k odstranění nedůvěry na straně Sovětského svazu a zároveň zajistit příznivější postoj Sovětského svazu k československé věci. Jisté pochybnosti o záměrech Sovětského svazu však Beneše nikdy neopustily. Tyto jeho pochybnosti byly úzce propojené s jeho obavami z rozpoutání občanské války. Bylo to právě toto komunistické nebezpečí a hrozba občanské války, které představovaly třetí zásadní důvod pro nezbytnost provedení sociální a hospodářské revoluce v poválečném Československu. Cíl byl zřejmý, radikálním provedením hospodářských a sociálních reforem mělo být otupěno sociální ostří, zabráněno sociální a hospodářské demagogii komunistické strany a její činnost tak měla být udržena v rámci demokratických struktur. Přizpůsobení hospodářské a sociální struktury Československa Sovětskému svazu navíc mělo odstranit sovětskou nedůvěru a umožnit rozsáhlejší hospodářskou, politickou a vojenskou spolupráci. Benešova víra v možnost přátelské spolupráce se Sovětským svazem a Stalinovy dobré úmysly tedy nebyla v žádném případě dána pouze či zejména jeho příznivým osobním dojmem ze Stalina, Molotova a jiných sovětských představitelů, jak naznačují někteří autoři, ale byla založena na něčem mnohem hlubším: na nevyhnutelné proměně sovětského režimu směrem k politické a sociální demokracii. Beneš samozřejmě nepodceňoval význam osobních kontaktů, ale představa, že by na nich založil celou svoji koncepci zahraniční akce je zcela neudržitelná vzhledem k jeho jinak zcela chladnému, logickému a profesionálnímu přístupu k politice a víře v nevyhnutelné sociální zákony vývoje lidstva.

Odčinění Mnichova, strach z občanské války a komunismu a Benešovy socialistické sny vytvořily rámec, ve kterém se měly odehrávat všechny jeho úvahy o formách a

obsahu radikálních hospodářských, politických a sociálních reforem. K žádné zásadní proměně či obrovskému kvalitativnímu skoku v Benešových názorech na poválečné hospodářské, politické a sociální uspořádání od roku 1939 do konce druhé světové války však nedošlo. První anglické vydání *Democracy Today and Tomorrow* z roku 1939 a první česká vydání *Demokracie dnes a zítra* z roku 1942 a 1946 vyšly - pokud jde o Benešovy přednášky v Chicagu - v téměř identickém znění. Vzhledem k tomu, že byly určeny zcela jinému okruhu subjektů a byly vydány v zcela odlišné mezinárodněpolitické situaci, slouží tato skutečnost Benešovi ke cti. Vyvozovat z vypuštění jedné zásadní kapitoly a několika drobných, svým rozsahem i významem spíše kosmetických změn, radikální proměnu Benešovy politické filozofie po vstupu Sovětského svazu do války rozhodně nelze. Na druhou stranu tato skutečnost svědčí o tom, že Benešovy názory byly již v roce 1939 v sociální, hospodářské i vnitropolitické oblasti natolik radikální, že žádnou podstatnou proměnu v souvislosti se změnou válečné a politické situace v druhé polovině války nevyžadovaly.

Ve Spojených státech amerických se Beneš sice na jaře 1939 občas veřejně dopustil ostřejšího výroku na adresu politického a hospodářského systému v Sovětském svazu, nicméně v daném ideologickém a geopolitickém kontextu tyto výroky zazní musely a sotva lze na jejich základě dospět k závěru, že by byl Beneš v roce 1939 nějak výrazně negativně naladěn proti Sovětskému svazu a jeho hospodářskému a sociálnímu systému. V druhé polovině druhé světové války už od Beneše samozřejmě žádný „neopatrný“ výrok proti Sovětskému svazu na veřejnosti neuslyšíme. Přestože k zásadní proměně Benešovy politické filozofie nedošlo, změnil se velmi výrazně jeho slovník. Od Masaryka se Beneš stále výrazněji posouval k radikálně nacionální a marxistické terminologii a významům, které v průběhu války ještě obohatil o novoslovanský žargon.

Výše uvedené závěry ohledně stability Benešových názorů se netýkají koncepcí pro řešení německé otázky. V této oblasti u Beneše k zásadnímu posunu došlo, když v letech 1942 až 1944 postupně přijal za své myšlenku hromadného odsunu německého a maďarského etnika, která byla sotva v souladu s masarykovským ideálem demokracie, ale tato skutečnost neměla pro uskutečnění hospodářských, sociálních a politických reforem rozhodující význam. Tyto reformy by totiž byly v poválečné republice provedeny i v případě, že by z Československa nebyl v důsledku Benešova záporného stanoviska a negativního rozhodnutí Postupimské konference odsunut oficiální cestou ani jeden sudetský Němec. Ideové základy těchto reforem předmnichovského hospodářského, politického a sociálního systému a jejich hrubé obrysy nebyly Benešem

načrtnuty v době druhé světové války pod vlivem jakékoliv „náhradní“ neoslovanské ideologie, ale byly připraveny ještě před jejím vypuknutím, a to nejen během Benešova pobytu ve Spojených státech. Nikoliv zanedbatelná část Benešových představ o politické, hospodářské a sociální demokracii má svůj původ na počátku dvacátého století či na sklonku první světové války. Politická situace tehdy Benešovi nedovolila, aby se důsledněji pokusil o jejich realizaci. Nicméně model z roku 1918, tedy propojení národní a sociální revoluce, se měl opakovat i v roce 1945, jen v mnohem brutálnější podobě. Vytvoření samostatného státu s velkou německou menšinou a zavedení osmihodinové pracovní doby měly nahradit hromadný odsun německé menšiny, vyvlastnění majetku „nevinných“ obětí transferu za náhradu (kterou by uspokojovalo z účtu válečných reparací poválečné Německo), státní regulace společenského a hospodářského života a znárodnění.

Již na počátku války Beneš uvažoval o znárodnění přírodních a energetických zdrojů, základního a těžkého průmyslu a také určitých podniků v zemědělském a spotřebním průmyslu. Beneš sice od roku 1939 požadoval zavedení plánovitého hospodářství namísto neosobních a nespravedlivých tržních sil a s průběhem války se jeho názory ještě radikalizovaly, nikdy však neuvažoval o znárodnění drobných podniků a živností. Soukromé podnikání mělo být zachováno, byť pouze v určitém rozsahu. Ekonomický sektor se měl skládat ze tří segmentů - státního, družstevního a soukromého -, které si měly vzájemně konkurovat. Hlavní roli měl hrát samozřejmě segment státní. Stát se měl stát prostřednictvím státních podniků jediným velkým zaměstnavatelem dělnické třídy. Provedením těchto radikálních zásahů do ekonomické struktury se nová demokracie podle Beneše zcela automaticky ocitne na správné cestě k dalšímu vývoji, který podle něj může vést velmi daleko v budování beztřídní společnosti, kde výrobní prostředky a podnikatelský zisk nebudou náležet jednotlivcům a kde kapitalistická volná hra hospodářských sil ve výrobě i v distribuci statků bude nahrazena vědeckým hospodářským plánováním (regulování a stabilizování cen a mezd), které jsou podle Beneše jednou z podstatných součástí každého socialistického systému. Uzná-li se podle Beneše jednou zásada, že se neomezeného vlastnictví výrobních prostředků a získávání soukromého zisku ve výrobě a v distribuci statků zneužívá sociálně v té míře, jak to provádí moderní kapitalismus, uzná-li se, že je to nemravné, nesociální a na konec protistátní a protinárodní, je pak podle Beneše jen otázkou vhodnosti a volby prostředků, jak získat nápravu.

Negativní vztah Beneše ke kapitalismu a volnému trhu byl navíc posílen jeho nedůvěrou k bohatým a k podnikání jako takovému (s výjimkou drobného živnostenského podnikání), především pak k obchodu. Podstatou obchodu byla podle něj vždy „nějaká zlodějna“, a proto by se každý slušný člověk měl od něj držet raději dál. Za těchto okolností se nelze příliš divit, že měl být nejen „velký“ obchod postaven pod státní dohled či přímo do státních rukou.

Ne, prezident Edvard Beneš skutečně nebyl přítelem kapitalismu, obchodu a svobodné hry tržních sil. Částečně proto, že je zcela mylně zaměňoval s korupčnictvím, klientelismem a systémem, v němž člověk člověku je více než vlkem, především však proto, že se na první pohled podle Beneše neřídily žádnými etickými principy. Myšlenka spontánního tržního řádu, který sice je lidským výtvorem, ale výtvorem neuvědomělým, a proto se na první pohled nemůže řídit žádnými etickými principy, jež by mu byly dány vědomě do vínku, byla pro Beneše zcela nepřijatelná. Všechny segmenty lidské společnosti bylo nutné řídit podle vědeckých a etických pravidel, a to včetně hospodářské činnosti. Nečinné přihlížení k vykořisťování ekonomicky slabých jedinců a jejich odměňování na základě jakýchsi pomatených a „nespravedlivých“ tržních sil patřilo podle Beneše světu včerejška a v novém Československu pro něj nemělo být místo.

Již v prosinci 1943 Beneš sděloval z Moskvy posluchačům ve vlasti, že stát přijme pro svou politiku a své hospodářství systém plánování a že očekává a zároveň chce usilovat o to, aby celá naše poválečná hospodářská, sociální, politická a národnostní rekonstrukce byla provedena velmi rychle a podle předem připraveného programu soustavně a dobře promyšlené a vědecky připravené první pětiletky. Benešovy ekonomické návrhy šly v řadě oblastí již tehdy tak daleko, že je již velmi pravděpodobně nebylo možné zapojit do rámce alespoň částečně tržně orientované ekonomiky. Cena peněz, měny, zboží a v podstatě všech ostatních statků a komodit měla být určována nikoliv na základě nabídky a poptávky na trhu, ale administrativním centrálním stanovením jejich ceny, která měla být odvozena od rovněž administrativně stanovené hodnoty práce, která byla na jejich pořízení vynaložena. Úrok a jiný „bezpracovní“ zisk měly být buď odstraněny nebo sníženy na minimální úroveň. Ekonomickými důsledky těchto radikálních opatření se Beneš a vedoucí představitelé londýnského exilu příliš nezabývali. Vzhledem k etickému charakteru navržených řešení však podle nich sotva mohly být jiné než pozitivní. Při moskevských jednáních o kapitolách VIII. až XV. návrhu Košického vládního programu, ve kterých byla předvídána zcela zásadní proměna hospodářského a sociálního uspořádání předmnichovského Československa a jež bylo

ukončeno během několika desítek minut, měly nekomunistické strany dohromady asi tolik připomínek (konceptně zcela bezvýznamných) jako při jednání o kapitole VII. – odstoupení Podkarpatské Rusi, kde se jen řešila otázka formy jejího odstoupení Sovětskému svazu, nikoli to, zda tak učinit, či nikoliv. Názorová blízkost londýnského exilu s moskevskými představiteli KSČ v sociálních a hospodářských otázkách nepřestává ještě s odstupem 60 let udivovat. Plánovaný taktický posun KSČ doprava a vynucený posun londýnského exilu doleva na této skutečnosti může sotva něco změnit. Ostatně ani Beneš, ani představitelé demokratických exilových stran s tímto posunem žádné velké problémy neměli.

Košický vládní program tak představoval jakousi podivnou směs radikálního nacionalismu a socialismu propojenou s obrozenou myšlenkou novoslovanství. Tyto tři základní složky měly podle mínění jeho tvůrců nejlépe vyjadřovat celonárodní zájmy. Na přípravě této výbušné a s demokracií takřka neslučitelné směsi se významnou měrou podílel svým ideovým působením a praktickou politikou v letech 1939 až 1945 právě E. Beneš.

Demokratický politický program československé státnosti, slavnostně zakotvený před 25 lety do ústavní listiny z roku 1920, neměl najednou žádné zastánce. Beneš, ani nikdo z představitelů Národní fronty nevystoupil na jeho obranu, nikdo nepřipomněl, že právní kontinuita musí platit i ve vnitřních věcech poválečného Československa, jinak se poválečná republika vydává na cestu revoluce, která musí zcela očividně prospívat mnohem více komunistům, a nikoliv demokratickým stranám. Nikdo se netrápil tím, že v ústavní listině je mnoho ustanovení, která nejsou dodržována, přestože dosud nebyla zrušena.

Legislativní smršť, kterou vláda Národní fronty ve formě dekretů prezidenta republiky především v září a v říjnu 1945 v hospodářské oblasti předvedla, sice rámcově odpovídala Benešovým konceptním představám o poválečném hospodářském uspořádání, ale v mnoha podstatných jednotlivostech šla mnohem dál, než si sám Beneš přál. Vláda navíc neposkytovala Benešovi žádný čas k tomu, aby se k navrženým osnovám dekretů mohl vyjádřit, natož, aby mohl dosáhnout nějakých zásadnějších změn. Dekrety prezidenta republiky z tohoto období byly „Benešovy“ vskutku jen po formálněprávní a rámcově ideové stránce. S konkrétními opatřeními a jejich radikálním dosahem neměl Beneš mnoho společného. Navíc Beneš na konci války změnil názor a dával přednost tomu, aby část hospodářských norem byla přijata až formou zákona Prozatímním národním shromážděním. Vláda Národní fronty, u jejíhož zrodu Beneš stál,

se však v té době již vymkla do značné míry jeho nadstranickému vedení a pohybovala se nezávisle na jeho přáních a představách. Ohromné majetkové podstaty, které se měly dostat do národní správy a později i do vlastnictví státu, přitahovaly a vybízely k nadprůměrným výkonům nejen jejich potencionální národní správce a vlastníky.

Ve vztahu ke Slovákům Beneš od počátku války důsledně hájil čechoslovakistické pozice. Hned v březnu 1939 Beneš formuloval své dva základní principy pro řešení slovenské otázky v době druhé světové války: 1) tzv. toleranční patent, podle něhož se měli stoupenci čechoslovakismu a slovenské národní svébytnosti vzájemně tolerovat a zbytečně nerušit jednotu zahraniční akce a 2) o úpravě vztahu mezi Čechy a Slováky v poválečném Československu mohou rozhodnout jen svobodní Češi a Slováci vzájemnou dohodou po osvobození z německého područí. Žádné dohody, prohlášení, záruky či jakékoliv jiné akty v exilu nesmějí prejudikovat svobodné rozhodnutí českého a slovenského (či spíše československého) lidu doma, neboť jen on je nositelem veškeré státní moci a jen on může rozhodovat o tak podstatných věcech, jakými nepochybně je i vzájemný poměr mezi Čechy a Slováky. V roce 1943 k těmto dvěma základním principům připojil Beneš ještě princip třetí, podle něhož měla být slovenská otázka vyřešena prostřednictvím rozsáhlé decentralizace státní moci, která se však neměla realizovat pouze na Slovensku, ale v celém Československu. Nutno ovšem připomenout, že exilová vláda jako celek tehdy důsledně hájila čechoslovakistické postoje a leckterým českým členům vlády dokonce připadaly Benešovy oficiální názory na řešení slovenské otázky příliš radikální. Beneš byl navíc ve svých postojích utvrzován vzkazy od jemu příznivě nakloněných slovenských odbojových skupin.

Beneš se od počátku války snažil rovněž oficiálně prosadit myšlenku, že slovenský lid ve své ohromné většině neznal a nezklamal, byl však „zrazen a zklaman četnými svými zrádnými a nehodnými politiky, maďaronskými odrodilci a fašistickými nevzdělanci, kteří za to plné odplaty – a to bez kompromisu – obdrží.“ Pokud chtěl udržet kontinuitu předmnichovského Československa, nic jiného mu ostatně ani nezbývalo. Pokud by se proti jeho obnově postavil i slovenský národ jako celek, mohl Beneš na triumfální návrat do Prahy poměrně rychle zapomenout. Skutečná situace na Slovensku však byla poněkud jiná, než Beneš ve svých projevech tvrdil.

Slovenské národní povstání a taktická podpora českých komunistů slovenské národní svébytnosti na podzim 1944 Benešovy plány na řešení slovenské otázky doslova rozmetaly. Jen velmi pomalu a bolestně se Beneš loučil se svými čechoslovakistickými stanovisky. Ještě na počátku roku 1945 byl stále přesvědčen, že idea svébytného

slovenského národa je hluboce mylná a výrazným způsobem oslabí do budoucna české pozice v souboji s československými Němci a s Německem. Nedobrovolné a opožděné ústupky a kapitulace Beneše a jeho politických důvěrníků před faktickou situací na Slovensku v letech 1944 a 1945 v podstatě znemožnily až do druhé poloviny roku 1947 jakoukoliv užší spolupráci českých a slovenských demokratických stran. Právní úprava postavení Slovenska v rámci Československé republiky v letech 1944 a 1945 pak neměla s původními Benešovými představami vůbec nic společného. Nic nebylo Benešovi vzdálenější než nové originární a výlučné centrum zákonodárné a výkonné moci, které by bylo nezávislé na zákonodárné a výkonné moci exilové a poté i domácí vlády. Snad proto byla ponecháno postavení a pravomoc Slovenské národní rady z pohledu celostátního zákonodárce a celostátního právního řádu v ústavněprávním vakuu až do dubna 1946. Ani asymetrický model uspořádání republiky, ve který se legislativní a vládní dualismus na jaře 1945 cestou politických dohod bez ústavněprávního vyjádření proměnil, a který v různých podobách vydržel až do roku 1968, neměl mnoho Benešových sympatií a v žádném případě neodpovídal jeho válečným plánům.

Beneš od počátku války usiloval o spolupráci s československými demokratickými Němci. Nečinil tak primárně z důvodů všelidských, ale zahraničně politicky-taktických. V roce 1939 ještě Beneš znal dvě Německa: Německo Thomase Manna a Německo Hitlera a Goebbelse. O tři roky později už pro něj existovalo jen Německo jediné. Myšlenku odsunu československých Němců Beneš zastával již před válkou. S provedeným transferem československých Němců však jeho původní ideje neměly mnoho styčných bodů. Beneš nejprve zamýšlel odstoupit Německu strategicky méně významná území především před linií hraničních pevností s tím, že Německo musí spolu s obyvateli, kteří na těchto územích žijí, přijmout i část československých Němců z jiných oblastí. Následně zamýšlel vytvořit v pohraničí tři německé župy s tím, že Němci z vnitřních do budoucna výlučně českých oblastí, by se museli vystěhovat do těchto tří žup nebo do Německa. Tyto Benešovy plány narážely na ostrý nesouhlas jak domácího odboje, tak londýnského exilu, zejména jeho vojenské části. Pod jejich tlakem nakonec ztroskotala i Benešova více či méně upřímná jednání s předákem německé sociální demokracie W. Jakschem.

V otázce transferu patřil Beneš po celou dobu války v prostředí domácího i londýnského odboje rozhodně k těm umírněnějším. Hlavní důvody jeho umírněnosti se však opět nepohybovaly v rovině humanitní, kulturní či hospodářské, ale převážně mezinárodně taktické. Beneš nebyl žádný politický snílek, ale tvrdý realista. Hned od

počátku mu bylo zřejmé, že myšlenku odsunu nelze prosadit jednostranně bez souhlasu velmocí. V okamžiku, kdy se spojenecké velmoci přestaly stavět negativně k myšlence transferu německých menšin, začaly se i jeho myšlenky a projevy značně radikalizovat.

Britský Foreign Research and Press Service již ve své zprávě z února 1942 konstatoval, že hraniční úpravy v poválečné Evropě budou vyžadovat transfer 3 až 6,8 milionů Němců. Obnova předmnichovských hranic bez redukce počtu německé menšiny proto od roku 1942 již byla v rozporu s britskými cíli. Benešovy tehdejší plány tedy co do rozsahu žádným způsobem nevybočovaly z britských koncepcí, naopak v roce 1942 se ještě nevědomky pohybovaly spíše v jejich mírnějších variantách. Transferu německých menšin z oblastí východní Evropy, kde tyto menšiny žily po celá staletí, na nově obsazená území v Polsku, se navíc nebránilo ani nacistické Německo a s jeho hromadnou realizací započalo již v době druhé světové války. Nutno rovněž připomenout, že Beneš rovněž nebyl prvním z exilových zahraničních představitelů, kdo přišel oficiálně s myšlenkou transferu. Polská exilová vláda oficiálně předala ministru zahraničí Velké Británie Edenovi své požadavky ohledně transferu Němců z Polska již v lednu 1941. Beneš však v rozporu s britskými plány směřoval v roce 1943 k myšlence transferu jako trestu a nikoliv prostředku předcházení problémů v poválečné Evropě a dokonce již promýšlel kritéria, na jejichž základě bude posuzována vina. Benešem přednesený retribuční charakter transferu vyvolal tehdy ve Foreign Office obavy, a Beneš byl proto informován, aby svá řešení tohoto problému s britskou vládou konzultoval a ne ji o nich jen informoval. Britská strana si tehdy na rozdíl od Beneše dobře uvědomovala, že koncipovat transfer na základě principu viny je příliš omezující a nebezpečné.

Beneš se však principu viny v otázce transferu nikdy nevzdal. V Benešově argumentaci se již od roku 1940 pravidelně objevuje myšlenka, že ti sudetští Němci, kteří se provinili, budou muset opustit republiku. Rozumělo se tehdy ještě automaticky samo sebou, že ostatní Němci, pokud budou mít zájem, v republice zůstanou. Nejpozději v roce 1942 se však obsah Benešových projevů, zdánlivě bez větších důsledků, rozšiřuje. Vedle těch, kteří se provinili a budou muset odejít, se začíná objevovat další přesně definovaná skupina československých Němců, a to ti, kteří zůstali republice věrní a budou proto moci v poválečném Československu zůstat. Tento zdánlivě nepatrný posun měl ve skutečnosti nedozírné důsledky. Skupina německých obyvatel, která bude moci v republice zůstat, totiž již najednou nezahrnovala všechny ostatní Němce kromě těch, jež se provinili, ale obsahovala jen ty, kteří zůstali republice aktivně věrní. Přesná definice těch, kteří budou moci zůstat (jen ti, kteří zůstali věrní), ale automaticky generovala

existenci třetí skupiny československých Němců, totiž těch, kteří se ani neprovinili, ani nezůstali republice aktivně věrní. Jaký bude osud této šedé mlčící skupiny československých Němců, se v Benešových projevech nedozvíme. Beneš tuto skupinu zpočátku důsledně ignoruje a v pozdějších letech jí odmítne přiznat právo na existenci.

Transfer československých Němců se však neuskutečnil na základě dekretů prezidenta republiky, ač o to Beneš z obavy, že západní velmoci nakonec změní názor, před svým odletem z Londýna do Moskvy na počátku roku 1945 důsledně usiloval, ale podle rozhodnutí Postupimské konference, které Beneš jistě přijal s velkým zadostiučiněním. Transfer byl nejen projednán a schválen vítěznými velmocemi, ale byl také v úzké součinnosti s jejich vojenskými orgány (zejména americkou a sovětskou okupační správou) prováděn. S rozhodnutím Postupimské konference úzce souvisel ústavní dekret prezidenta republiky o státním občanství, který zbavoval osoby německé a maďarské národnosti státního občanství. Z hlediska mezinárodněprávního byla úprava státoobčanského postavení německého obyvatelstva transferovaného se souhlasem velmocí do Německa nutná, neboť československý stát mohl jen s obtížemi poctivě plnit smluvní závazek mezinárodního práva, pokud by měli být transferu podrobeni jeho vlastní státní občané.

Konečné znění ústavního dekretu o státním občanství ze srpna 1945 odporovalo původním Benešovým představám o řešení této otázky. Ještě v roce 1943 Beneš hájil znění dekretu o odnětí státního občanství vycházejícího z „presumpce nevinny“. Opačný přístup považovala jeho kancelář za mezinárodně neprůchodný a navíc bez většího užítku. O tom, kdo bude podléhat transferu, či nikoliv, budou podle jejího stanoviska rozhodovat velmoci, a nikoliv vnitrostátním právním aktem stanovené státní občanství dotčených osob. V okamžiku, kdy velmoci v létě roku 1945 rozhodly v duchu nejodvážnějších Benešových snů, nebylo však třeba dalších mezinárodních ohledů a princip kolektivní odpovědnosti německého etnika za hrůzy druhé světové války a zásada jediného Německa (Hitlerova) mohly být i v koncepci dekretů o státním občanství a konfiskaci majetku osob německé a maďarské národnosti naplno uplatněny bez větších Benešových námitek.

Zásahy do majetkových práv československých Němců, které byly rovněž uskutečněny formou dekretů prezidenta republiky, rámcově rovněž odpovídaly Benešovým představám, a to s jednou nikoliv nepodstatnou výjimkou. Beneš od počátku války hájil názor, že za konfiskovaný majetek mají vysídlení Němci obdržet od československé vlády finanční poukázky splatné u německé vlády z reparací, které

budou stanoveny na mírové konferenci Německu za škody způsobené v době okupace. Této své představě se Beneš nevzdal ani v létě roku 1945. Vláda Národní fronta však jeho požadavek neakceptovala: vítězové přece nebudou odškodňovat poražené.

Již na počátku války se Beneš vyslovil pro omezení počtu politických stran na dvě, nejvíce tři. Stranotvorným principem přitom neměly být partikulární stavovské zájmy, ale vztah k pokroku. Nalevo měla být sjednocená socialistická strana a napravo strana konzervativní. Uprostřed, pokud to bude nezbytné, se měli pohybovat liberálové. Stejně jako bude poválečný stát regulovat a omezovat svobodu majetkovou a hospodářskou, bude podle Beneše muset také více regulovat některé způsoby a projevy dřívějšího svobodného demokratického politického života. Vývoj k socializaci moderní společnosti a k plánování všeho druhu s sebou tuto regulaci podle Beneše automaticky přináší. Parlamentu nebo nějaké jiné ústavou stanovené korporaci měla být dána pravomoc, aby v duchu demokracie a demokratickou metodou sama rozhodla, zda se v dalším vývoji státu a společnosti má výše popsaný stranotvorný princip měnit či zda se v konkrétním případě počet stran má nebo smí zvýšit a nová politická strana tak může být připuštěna do politické arény. Tento Benešův „demokratický“ ideál došel v roce 1945 skutečně svého naplnění, když se nikým nezvolené strany Národní fronty „v duchu demokracie a demokratickou metodou“ samy rozhodly, že ostatní strany mohou vzniknout jen na základě jejich souhlasu.

Původní Benešovy koncepce však nenasvědčovaly tomu, že by mělo jít o asymetrický stranický model či o model bez opozice. Ta v něm sice byla jaksi automaticky vyhrazena konzervativcům, ale její potřebnost Beneš potvrzoval. Nicméně již tehdy Beneš otevřeně uváděl, že činnost stran založených na jiném stranotvorném principu, než je vztah k pokroku, nebude v zájmu demokracie povolena. Po vstupu Sovětského svazu do války a prvních úspěších jeho armád na bojišti se Benešův model mírně vychýlil doleva. Po moskevských jednáních s KSČ v prosinci 1943 bylo vychýlení již tak výrazné, že se stalo nevratným.

Moskevské porady však přinesly do Benešovy koncepce stranického systému jeden podstatný zádrhel: KSČ odmítla (samozřejmě prozatím) sloučení tří dělnických stran v jednu socialistickou stranu, která by podle Benešových představ měla dostatek sil k provedení nezbytných poválečných hospodářských a sociálních reforem. Benešova původní taktika integrace komunistů do jednotné socialistické strany, v níž měli sociální demokraté a národní socialisté komunisty pohltnout, a tím sice vystavit Československo

radikálním sociálním a hospodářským reformám, ale na druhou stranu ho zachránit před komunistickou revolucí a občanskou válkou, nemohla být realizována.

Komunisté přišli s náhradním řešením ještě v prosinci 1943. Toto řešení mělo dvě roviny. V první - užší rovině - měl jednotnou socialistickou stranu nahradit Blok tří dělnických stran. V něm se mělo rozhodovat o všem podstatném. Teprve poté měly být připuštěny ke konzultacím i ostatní strany. V druhé - širší rovině - měla být politická soutěž mezi jednotnou socialistickou stranou a stranou konzervativní nahrazena spoluprací „všech“ stran v Národní frontě. Beneš se s ideou jednotné socialistické strany loučil ještě v roce 1944 a jen velmi nerad, ale nic jiného mu nezbyvalo. Naopak myšlenku Národní fronty vzal rychle za svou, vždyť to byl právě on, kdo od počátku hlásal národní jednotu všech demokratických stran v boji proti nacistickému Německu. Komunisté již tehdy dávno patřili mezi demokratické strany a již zanedlouho se měla stát slova demokratický a socialistický synonymy.

Komunisté však zpočátku neměli zájem Beneše vystrašit, a tak do Národní fronty ještě na jaře 1944 zahrnovali i agrárníky. Beneš již tehdy mluvil jen o zemědělciích a svým způsobem tak šel dokonce dál než komunisté. Stejně jako po vstupu Sovětského svazu do války se i v roce 1944 řada exilových československých politiků (Ripka, Feierabend atd.) snažila Beneše přesvědčit o nutnosti vytvoření jednotné fronty nikoliv s komunisty, ale proti komunistům. Obě dvě socialistické strany se podle těchto návrhů neměly připojit k Bloku tří dělnických stran, ale ke středovým a pravicovým stranám, tedy k lidovcům a agrárikům. Toto spojení však Beneš vždy důsledně odmítal, neboť byl přesvědčen, že by tuto jednotnou frontu ovládla stejně jako v první republice pravice a střed a zabránila by provedení jím plánovaných nezbytných hospodářských a sociálních reforem. Tak triviální politickou chybu Beneš nehodlal udělat.

Navíc jediným řešením, které podle něj mohlo spolehlivě zabránit občanské válce, byla právě integrace komunistů do politického systému, ať již ve formě jednotné socialistické strany nebo Bloku tří dělnických stran. Vytvoření jednotné fronty demokratických stran proti komunistům by podle Beneše s velkou pravděpodobností znamenalo občanskou válku. Občanská válka (a s ní spojená loutková komunistická vláda) přitom byla Benešovou noční můrou. Finské memento a následně i polské v něm vyvolávalo ty nejčernější myšlenky. Připravit se na poslední chvíli o své velké vítězství a triumfální cestu do Prahy neměl rozhodně v úmyslu.

Na konci ledna a na počátku února 1945 tak Beneš bez větších námitek akceptoval rozhodnutí Bloku tří dělnických stran (učiněné s tichou podporou předsedy exilové vlády

Šrámka) o tom, že se agrární strana nezúčastní moskevských jednání o programu nové vlády Národní fronty. Benešův stranický model utrpěl další zásadní trhlinu. O měsíc později při moskevských jednáních byly jeho původní stranické představy definitivně pohřbeny.

Dvě, maximálně tři strany nahradily v Čechách strany čtyři. Vztah k pokroku nebyl uplatněn jako stranotvorný princip, ale jako princip, který měl rozhodovat o povolení či nepovolení, resp. obnovení, či neobnovení politické strany. Do budoucna měly v Československu působit jen pokrokové strany. Plány ohledně jednotné socialistické strany byly odloženy ad acta. Strany Bloku velmi brzy pochopily, že vytvoření jednotné socialistické strany by v sobě zahrnovalo i požadavek na vytvoření její protiváhy ve formě velké konzervativní či středové strany. Existence jediné strany byla zatím v Čechách věc neprůchodná. Nač ale riskovat, že tato nová opoziční strana získá vliv a jednou vystřídá socialistické strany u moci, když tu nebyl nikdo, kdo by mohl zabránit tomu, aby si strany Národní fronty dělaly opozici samy sobě. Navíc všechny strany se z různých důvodů domnívaly, že voliči neobnovených stran budou volit právě tu jejich stranu.

Beneš, který tuto falešnou hru na demokracii bez opozice uváděl do chodu, se v březnu 1945 nadstranicky vytratil, ač mu sám K. Gottwald ještě na začátku února 1945 nabídl předsednictví při jednáních o programu nové vlády v Moskvě a tedy i možnost do jednání zásadním způsobem zasahovat a podporovat demokratické strany. Beneš však tuto nabídku nepřímou odmítl a bez zásadnější intervence pozoroval krátkozraké počínání demokratických stran. Košický vládní program a vládní nařízení č. 48/1945 Sb. a 49/1945 Sb. o volbě Prozatímního národního shromáždění a prvních volbách do okresních a zemských národních výborů ze srpna 1945 dávaly celé této smutné frašce normativní rozměr.

Lze shrnout, že stranický systém, který byl v Československu po válce nastolen, odpovídal Benešovým představám pouze v jediném, za to pro další vývoj velmi podstatném směru. Politickou scénu poválečné republiky skutečně ovládla levice, která byla zpočátku zformovaná v Národním bloku tří dělnických stran. V souladu s Benešovým očekáváním a přáním provedla radikální hospodářské, sociální a politické reformy, jejichž rozsah však v některých bodech přesahoval Benešovy plány z doby druhé světové války.

Jedním ze základních principů zahraniční akce, na který Beneš ve svých zásadních projevech nikdy nezapomínal, byl závazek, že „všechno to, co se v osvobozené

vlasti přijde, co se tam stane, bude rozhodnuto v pravém slova smyslu především národem samým doma.“ Beneš na tomto principu důsledně trval až téměř do konce roku 1943 a s oblibou ho používal proti svým protivníkům ať již z řad Slováků, sudetských Němců či odlišně smýšlejících Čechů, kteří po něm žádali předběžné záruky ohledně respektování svých partikulárních práv v poválečném Československu. V okamžiku, kdy tento princip na jaře 1945 definitivně vyčerpal tehdy již značně omezenou užitečnost, byl odhozen s lehkostí, jež u jinak poměrně konzistentní Benešovy politiky nepřestává ještě po letech překvapovat.

Beneš poměrně brzy přijal za svou myšlenku národních výborů. Mělo však jít podle jeho představ o provizorní orgány veřejné moci, které by svoji hlavní úlohu sehrály v okamžiku pádu nacistického Německa a následně by pouze dohlížely na čistotu vykonavatelů veřejné správy a sloužily by jako poradní a kontrolní orgány politických správ. O tom, že by národní výbory měly politickou správu (okresní hejtmanství a zemské úřady) nahradit a přímo vykonávat veřejnou správu ve všech jejích oborech, Beneš zpočátku neuvažoval. V prosinci 1943 toto široké pojetí národních výborů sice při jednáních s KSČ v Moskvě do jisté míry akceptoval, ale i nadále k němu přistupoval s velkými rezervami a podporoval snahy ministra vnitra Slávika a národních socialistů o užší pojetí národních výborů. Na podzim roku 1944 byl Beneš pod tlakem času nucen akceptovat dohodu ministrů exilové vlády o tom, že základem ústavního dekretu o národních výborech bude rámcová osnova dekretu přijatá při jednáních vládního delegáta F. Němce s KSČ v Moskvě. Výsledná podoba ústavního dekretu sice ještě nechávala otevřená dvířka pro obě varianty jeho výkladu (užší i širší), ale následně se mělo ukázat, že rámcová a vágní podoba ústavního dekretu, kdy nejdůležitější otázky byly vyhrazeny pozdější úpravě ve formě vládního nařízení, byla tím nejméně vhodným řešením. Čas totiž evidentně nehrál ve prospěch demokratických sil. Beneš se sice pokusil ještě při podpisu tohoto ústavního dekretu vysvětlujícím dopisem zúžit jeho rozsah, ale jak následný vývoj ukázal, marně.

Na jaře 1945 se z původně provizorních a poradních orgánů veřejné správy staly trvalé a nikým nevolené orgány,³ které se staly rozhodujícími vykonavateli hospodářských, sociálních a politických reforem v praxi. Tradiční dvojkolejnost veřejné správy v Čechách a na Moravě patřila minulosti. Do bezprostřední moci a správy národních výborů se dostaly jak miliardové majetkové hodnoty, tak i rozhodování o

³ Aklamaci na veřejných shromážděních či dohody o paritním zastoupení stran Národní fronty lze za volby považovat jen sotva.

životních osudech a majetku milionů bývalých i současných československých občanů. Zkušenosti, vzdělání a odborná zdatnost přitom nepatřily mezi kritéria, která měla hrát při jejich počátečním obsazování zásadnější roli. To už je ale jiná kapitola. Toto široké pojetí národních výborů v žádném případě neodpovídalo původním Benešovým představám o národních výborech, nicméně ani v tomto případě se Beneš nepokusil své původní představy v roce 1945 významnějším způsobem prosadit.

Přestože k zavedení národní správy, konfiskaci majetku, znárodnění a pozbytí státního občanství dle dekretů prezidenta republiky sice docházelo ex lege ke dni účinnosti příslušného dekretu a následná rozhodnutí (často ve formě vyhlášky) příslušných národních výborů a ministerstev, měla proto jen deklaratorní charakter, byla národním výborům v poválečném období fakticky svěřena rozhodující hospodářská a politická moc v poválečném Československu. Jejich rozhodnutí se dotýkala či v případě politické potřeby mohla dotýkat majetku, svobody a cti kteréhokoliv obyvatele poválečného Československa. Dotčeným osobám byla sice u majetkových věcí formálně poskytnuta široká ochrana jejich procesních práv tak, jak byla zakotvena v precizním správním řádu z roku 1928, ale v tajných volbách nezvolené a laicky řízené národní výbory ne vždy tato práva respektovaly. Nad dodržováním těchto práv dohlížel Nejvyšší správní soud. Jeho judikatura měla vysokou formální i obsahovou úroveň a z četnosti jeho rozhodnutí je zřejmé, že podání stížnosti proti rozhodnutí národních výborů a ministerstev dle dotčených dekretů bylo poměrně častým jevem.

Nejvyšší správní soud však byl ve své rozhodovací praxi vázán zněním dekretů a nemohl dotčeným osobám poskytnout ochranu před radikálními zásahy veřejné moci do jejich práv, pokud tyto zásahy měly podobu zákona (dekretu), a to přesto, že tyto zásahy (některá ustanovení dekretů) byly zjevně v rozporu s ústavní listinou z roku 1920. Posuzovat soulad dekretů prezidenta republiky s ústavní listinou z roku 1920 Nejvyšší správní soud oprávněn nebyl. Mohl sice teoreticky dle tehdy formálně platné úpravy podat návrh k ústavnímu soudu, v němž by požadoval posoudit, zda předmětné ustanovení dekretu vyhovuje zásadě článku I. zákona, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky, ale ústavní soud po válce ustaven nebyl, a tato možnost proto nemohla být ani teoreticky využita. Nejvyšší správní soud však mohl (a občas tak i činil) v určitých případech restriktivním výkladem právní normy ochránit dotčené osoby před nezákonným procesním postupem nebo příliš extenzivním či zcela nezákonným výkladem klíčových ustanovení dekretů ze strany národních výborů. Tato ochrana však přicházela ve většině případů příliš pozdě. Většina klíčových rozhodnutí Nejvyššího

správního soudu pochází až z druhé poloviny roku 1947. Vzhledem k tomu, že po únoru 1948 byla činnost Nejvyššího správního soudu omezena a v roce 1952 byl bez náhrady zcela zrušen, se část stížností proti rozhodnutím národních výborů a ministerstev dle dotčených dekretů projednání před soudem ani nikdy nedočkala. Ještě větší část stížností k Nejvyššímu správnímu soudu proti rozhodnutím národních výborů a ministerstev jako správních úřadů při aplikaci dekretů však nikdy ani nespátřila světlo světa.

Beneš v průběhu roku 1944 počítal s tím, že Prozatímní národní shromáždění bude ustaveno do 6 týdnů od osvobození a nejpozději do 6 měsíců připraví volby do Národního shromáždění. Na jaře a v létě roku 1945 však najednou přestaly mít strany Národní fronty, zejména radikálně levicové, zájem na tom, aby původní časový harmonogram byl naplněn. Proč zapojovat do radikálních poválečných reforem něco tak těžkopádného jako parlament, byť nevolený ve všeobecných přímých volbách, a proto snáze ovladatelný, když bylo možné vše potřebné provést rychle a na základě dohody vládou a následně to jen předložit prezidentovi k podpisu? Navíc pokud možno v co největším objemu najednou a s odůvodněním, že na žádné významné změny rozhodně není vzhledem k okolnostem čas. Jistě, poválečné dekry měl stejně jako ty londýnské dodatečně schválit parlament, či přesněji Prozatímní národní shromáždění, ale mezi paušální ratifikací všech dekretů a podrobným projednáním každého zákona v parlamentu je rozdíl asi tak velký jako mezi sovětskou „socializující demokracií“ a „polodemokracií“ ve Velké Británii.

Vraťme se ale k obecnějším otázkám. Beneš si byl dobře vědom toho, že uskutečnění jeho představ o hospodářské a sociální demokracii nelze provést bez zásadního omezení svobody individua ve prospěch kolektivní státní moci. Přestože k omezení osobní svobody mělo dojít podle jeho původních koncepcí pouze v oblasti sociální a hospodářské, není zcela jasné, zda byly tyto představy ještě slčitelné s jeho ideou demokracie jako systému, v němž je lidská bytost vždy prvotní a základní a každá společenská kolektivita vždy až druhotná. Poválečný vývoj, který značnou část Benešových hospodářských a sociálních koncepcí realizoval v praxi, více než zřetelně naznačuje, že jeho představy nebyly v souladu s obecně přijímaným významem pojmu demokracie v západní civilizaci.

Jak jsme již výše uvedli, Beneš byl od konce roku 1938 rovněž bytostně přesvědčen, že druhá světová válka bude nevyhnutelně provázána se sociální revolucí. Pokud si měl Beneš vybrat mezi německou nacionálně socialistickou a sovětskou bolševickou revolucí, volil rovněž bez váhání sovětskou revoluční cestu. V možnost třetí

cesty pro malý národ uprostřed Evropy a revoluční vřavy ani v tomto případě příliš nevěřil. I to byl jeden z důvodů, proč Beneš hleděl na Stalina od počátku války nejen jako na potencionálního vojenského spojence, ale i na politického a ideologického partnera. Jinak ale Beneš důsledně nadřazoval zájmy národní nad zájmy ideologické a stejně tak důsledně vycházel z toho, že Drang nach Osten je nevyhnutelným znakem německé zahraniční politiky a německého národa, bez ohledu na to, jaký režim a revoluce je zrovna v Německu u moci.

Závěr, který si z této své premisy Beneš odvodil, je zřejmý. Bezpečnost Československa v žádném případě nelze založit na představách o socializaci či demokratizaci nacistického Německa, ale především na důsledné orientaci na jeho jediného rovnocenného kontinentálního konkurenta: Sovětský svaz. Pomoci a podpory ostatních velmocí se Beneš rozhodně nezříkal a hodlal o ně ze všech sil usilovat, odmítal však na ně spoléhat jako na hlavní či dokonce jediný zdroj zajištění bezpečnosti poválečného Československa. O boji proti oběma zlům současně na dvou frontách neuvažoval ani domácí odboj, ani Beneš. Naopak, vzácně se shodovali v tom, že vynucená spolupráce s bolševismem, byť za cenu dalekosáhlých kompromisů a ústupků, je pro osud národa prospěšnější, než „chybný“ boj na dvou revolučních frontách současně.

Je dějinným paradoxem, že na zachování důvěrnosti skutečného sovětského postupu vůči Československu na sklonku války (Podkarpatská Rus, uznání lublinské vlády, pomoc Slovenskému národnímu povstání atd.) měly zájem obě strany. Sovětský svaz si nechtěl tím, že brutálně porušuje převzaté smluvní závazky svého nejbližšího a nejvěrnějšího spojence, předčasně pokazit reputaci na mezinárodní scéně a Beneš zase neměl zájem těsně před svým triumfálním návratem do vlasti oznamovat do světa, že celá jeho propracovaná koncepce zajištění poválečného Československa je založena hned na několika zcela mylných premisách. Beneš si dobře uvědomoval, že na to, aby otočil kormidlo a pokusil se změnit směřování politiky poválečného Československa, již bylo v březnu 1945 příliš pozdě. Na to, aby sebral své poslední síly, informoval své spoluobčany o skutečné povaze sovětského režimu a pokusil se vytvořit z nekomunistických sil jednotný blok, který by byl schopen komunistické straně důstojně vzdorovat, měl však času ještě stále dost. Dostupné prameny však svědčí o tom, že o této variantě vůbec neuvažoval. Ostatně v první polovině roku 1945 ještě stále nebyla vyřešena otázka československých Němců a Maďarů, postavení Slovenska a osud